

15. Kutadgu Bilig’de Temizlik¹

Fatih KIRAN²

APA: Kiran, F. (2024). Kutadgu Bilig’de Temizlik. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 266-279. DOI: 10.29000/rumelide.1454378.

Öz

Dünya tarihinin en eski milletlerinden olan Türkler, bugüne kadar farklı adlar altında birçok devlet kurmuştur. XI. yüzyılda kurulan Karahanlılar Devleti de bunlardan biridir. Bu dönemde, Dîvânü Lugâti’t-Türk, Kutadgu Bilig, Dîvân-ı Hikmet, Atabetül Hakâyık gibi Türk kültür tarihi açısından önemli eserler yazılır. Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig, en geniş manada Türklerin düşünce ve inanç sistemleri hakkında kapsamlı bilgiler içerir. Bu çalışma, “Kutadgu Bilig’de Temizlik” unsurlarının tespiti için Reşit Rahmeti Arat (2005) tarafından günümüz Türkçesine aktarılan ve Kabalcı yayınlarından çıkan Balasagunlu Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserini temel alır. Dört sembolik temel üzerine oturan ve geniş bir bilgi ve tecrübenin ürünü olan Kutadgu Bilig, Orta Asya Türk kültürünün çok farklı yönlerini (devlet-toplum, aile hayatı, töre, sofrada adabı, tarım, hayvancılık, vb.) yansıtanın yanında geniş bir kavram dünyası ile de dikkat çeker. Bu kavramlar içinde “temizlik” ve bununla bağlantılı ifadeler, eserde oldukça sık tekrar eder. Bunun sebebi ise temizlik kavramının hem fiziki hem de manevi boyutunun olmasıdır. Ayrıca bu kavram, Türk kültürü ve inanç sistemleri açısından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tüm bu özelliklerinden yola çıkılarak Kutadgu Bilig, temizlik ve temizlik kültürü bağlamında taranmış ve bu taramanın sonunda tespit edilen beyitler, temizlik kavramının gerçek ve sembolik anlamları açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, temizlik, temizlik kültürü

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale, 05-07 Mayıs 2023 tarihleri arasında Kocaeli’de yapılan “1th International Congress of Hygiene Research in Hospitality Industry”de aynı başlıkla bildiri olarak sunulmuş ve herhangi bir yerde de yayımlanmamıştır.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %22

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 14.02.2024-**Kabul Tarihi:** 20.03.2024-**Yayın Tarihi:** 21.03.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1454378

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili Bölümü / Lecturer, Kocaeli University, Department of Turkish Language (Kocaeli, Türkiye), fkiran@kocaeli.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0001-8114-8346, **ROR ID:** https://ror.org/0411seq30, **ISNI:** 0000 0001 0691 9040, **Crossreff Funder ID:** 501100004077

Concept of Cleanliness in Kutadgu Bilig³

Abstract

Turks, one of the oldest nations in world history, have established many states under different names. The Karakhanid State, founded in the 11th century, is one of them. During this period, important works in terms of Turkish cultural history such as *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Dîvân-ı Hikmet*, *Atabetül Hakâyık* were written. *Kutadgu Bilig*, written by Yusuf Has Hacib, contains comprehensive information about the thought and belief systems of the Turks in the broadest sense. In order to determine the elements of "Cleanliness in *Kutadgu Bilig*", the study is based on Balasagunlu Yusuf Has Hacib's work titled *Kutadgu Bilig*, which was translated into modern Turkish by Reşit Rahmeti Arat (2005) and published by Kabcacı publications. *Kutadgu Bilig*, which is the product of a wide range of knowledge and experience, not only reflects many different aspects of Central Asian Turkish culture (state-society, family life, customs, table manners, agriculture, animal husbandry, etc.), but also attracts attention with a wide world of concepts. Among these concepts, "cleanliness" and related expressions reoccur quite frequently in the work. The reason for this is that the concept of cleanliness has both physical and spiritual dimensions. In addition, this concept has a privileged place in terms of Turkish culture and belief systems. Based on all these features, *Kutadgu Bilig* was scanned in the context of cleanliness and cleanliness culture and the identified couplets were evaluated in terms of the real and symbolic meanings of the concept.

Keywords: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, cleaning, cleaning culture

Giriş

Türkler, tarih öncesi dönemlerden günümüze çok geniş bir coğrafyada, birbirinden farklı isimlerle devletler kurarak varlıklarını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu süreç içinde kurulan Karahanlılar devleti, Satuk Buğra Han tarafından, Orta Asya'da Tanrı dağlarının etrafında ve Maverâünnehir'de, Kansu ile Aral gölünün batısındaki geniş alanlarda yaşayan Türklerin kurduğu ilk Müslüman-Türk devleti olma özelliğini gösterir (Banarlı, 2001, s. 218). Bu dönemde, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Dîvân-ı Hikmet*, *Atabetül Hakâyık* gibi Türk kültür tarihi açısından çok önemli eserler yazılır. Bu eserlerden biri olan ve sözlü kültürün yaygın olduğu bir dönemde kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, Eski Türkçe Döneminin, Göktürk ve Uygurlardan sonraki en önemli temsilcisi olan Karahanlılar döneminin eseridir. Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in eseri olan *Kutadgu Bilig*'i Yüksekaya, İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk düşünce sisteminin izlerini taşıyan, öte yandan da Türklerin kabul etmiş olduğu

³ **Statement:** This article is an improved version of the paper titled "On a Short Grammar and Vocabulary of Runic Texts Written on Paper" which I presented at the workshop "A Grammar of Old Turkic" and Talat Tekin on the 50th Anniversary of its Publication, organised by Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures on 28 November 2018.

It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 22

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 14.02.2024-Acceptance Date: 20.03.2024-Publication Date: 21.03.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1454378

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

İslam medeniyetine uyum sağlama süreçlerini yansıtan ve Türk düşünce sisteminin değişimini gösteren kıymetli bir eser olarak tanımlar (2016, s. 52).

Kutadgu Bilig gibi bir eseri yazan Balasagunlu Yusuf hakkındaki bilgileri, esere sonradan eklendiği bilinen mukaddimeden ve asıl metin kısmındaki bazı beyitlerden öğreniriz. Balasagun'da doğan Yusuf, takva sahibi bir zattır. Eserini Kaşgar'da tamamlamış ve Tavgaç Buğra Han'a sunmuş, Han da Yusuf'u takdir ederek ona "has hacib" unvanını vermiş ve onu yakınları arasına almıştır (Arat, 1988, s. 2). *Kutadgu Bilig*, insanların hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutluluğa ulaşabilmeleri için izlemeleri gereken yolu göstermeyi hedefler. Eser, birçoklarının ileri sürdüğü gibi yüksek makamlardaki insanlara ahlâk dersi veren kuru bir öğüt kitabı değil, insan hayatının anlamını tahlil ederek onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki görevlerini belirleyen bir hayat felsefesi sistemidir (Kaçalın, 2002, s. 478). Balasagunlu Yusuf'un *Kutadgu Bilig* adını verdiği kitabın "Mensur Mukaddime" bölümünde, eserin eşinin ve benzerinin bulunmadığını, Çin ve Maçın hâkimlerinin hepsinin bu konuda ittifak ettiğini; kitabın hangi padişaha veya hangi diyara ulaştıysa güzelliğinden dolayı hâkimlerin ve âlimlerin ona bir isim verdiğini söyler. Bu esere, Çinliler Edebü'l-mülûk, Maçın mülkünün hâkimleri Âyînü'l-memleke ve Meşrikiler Zînetü'l -ümerâ, İranlılar Şâhnâme-i türkî ismini verirken bazıları da Pendnâme-i mülûk, Turanlılar ise *Kutadgu bilig* (Arat, 1988, s. 1) ismini verirler. Buradan da anlaşılacağı üzere eser, sadece Türkler arasında değil Çin'den İran'a kadar çok geniş bir coğrafyadaki milletler tarafından bilinir.

Mesnevi türünde yazılmış 6645 beyit ve 173 dörtlükten oluşan eser, doğruluk, saadet, akıl ve kanaatten oluşan dört temel unsur üzerine yazılır. Yazar bunlara birer Türkçe bir isim verir.

Adı	Temsil Ettiği Kavram
Kün Toğdı	Doğruluk
Ay Toldı	Saadet
Öğdülmiş	Akıl
Odgurmuş	Kanaat

Tablo 1. *Kutadgu Bilig*'de adı geçen kişiler ve temsil ettikleri değerler.

Tabloda da görülen sembolik kişiler arasındaki diyaloglar ve bu bağlamda anlatılan olaylar aracılığıyla Yusuf Has Hacib, yöneticilerin nitelikleri, birey-toplum ve devlet ilişkilerinin nasıl düzenleneceğini detaylı bir şekilde anlatır. Eski Türk geleneğinin toplumsal değerlerine uygun olarak iyiliği, erdemi ve akılcılığı, öğütlerken, insan yaşamının anlamı ve insanın toplumsal sorumluluklarının üzerinde de durur (Yusuf Has Hacib, 2010, s. X). Bu açıdan bakıldığında *Kutadgu Bilig*, toplumun hemen her katmanından insana (hükümdardan sıradan insanlara kadar) öğütler veren engin bir tecrübe ve bilginin eseri olarak karşımıza çıkar.

Kutadgu Bilig'de Temizlik Unsurları

Türkçe Sözlük'e göre Arapça 'temyîz'den gelen 'temiz' sözcüğü; kirli, lekeli, pis, bulaşık olmayan, pak anlamında kullanılır (Parlatır, 1998, s. 2185). Sözcüğün insan hayatında kapladığı alanla doğru orantılı olarak şekillenen bir anlam dünyası oluşur. Zamanla bu anlam dünyasını adlandırmak için de geniş bir sözcük kadrosu ortaya çıkar. Bu sayede çeşitlenen kavram Türkçede: "arı, arıca, arılık, ak, duru, halis,

has, musaffa, pak, pâkize, saf, saflık, sağ, öz, tahir, tathir, takdis, tayyib, temyiz, tesbih, mukaddes, subhan, zekât, nezih, necîb, asil ..." gibi isimlerle; "arın-, arıt-, arındır-, durul-, durula-, sâfi kıl-, saflaştır-, pakla-, temizle-, yu-, yun- ..." gibi fiillerle (Ergüzel, 2010, s. 64) geniş bir anlam zenginliğine ulaşır. Bu kelime, Reşit Rahmeti Arat'ın, Türk milletinin hem manevi tarafını, hem de siyasi ve idari görüşünü ortaya koyan eser olarak tanımladığı *Kutadgu Bilig*'de; paklamak, temizlemek, temiz olmak anlamında arı; temiz, pâk anlamında arıg; pâklı, temizli, paklanmış, temizlenmiş anlamında arıklık; pâklık, temizlik anlamlarında arıglık; arınmak, temizlenmek anlamında arın-(mak); arıtmak, temizletmek anlamında arıt-(mak); pâk, temiz anlamında pâk; temiz, ince, nazik, tatlı dilli anlamında silig; temizlik, incelik, tatlı dillilik anlamında siliglik; süzük, süzölmüş, duru, temiz anlamında süzük; temiz, saf anlamında tedük şeklinde kullanılır.

Temizlik kavramının, Türkçede bu kadar zengin anlam ve sözcük çeşitliliğine sahip olması temizlik ve temizlik uygulamalarının Türklerin günlük yaşantısının bir parçası olduğunu da gösterir. Türklerin temizliğe verdiği önemi örneklerle sıralayan Kafesoğlu, Attila'nın sarayında Romalı ustalara yaptırılan hamamların olduğundan, bir Hun boyu olan Yüe-pan'ların günde üç kere yıkandıklarından ve bir tür kola kullanarak saçlarını temiz ve parlak tuttuklarından bahseder. Ayrıca Kafesoğlu, vücut temizliğinin temel unsurlarından olan yıkanmanın, Türkler için eskiden gelen yaygın bir âdet olduğunu belirtir (2021, s. 310). Vücut temizliği konusunda Uygurlar döneminde yazılan ve Budizmin inanç felsefesini anlatan Altun Yaruk adlı eserin bazı kısımlarında beden temizliğinden bahsedilir.

"ol kişi suvka kirip et'özin arıg yunup yanı arıg ton kedip" (Kaya, 1994, s. 361).

(O kişi suya girerek bedenini temiz bir şekilde yıkayıp yeni temiz giysi giyip)

Tanrılar tanrısı Ratnapuşpi'ye ibadet etmeden önceki hazırlık kısmının anlatıldığı bu bölümden de anlaşılacağı üzere Uygurlar için yıkanmak, yalnızca beden temizliği için yapılan bir şey değildir. Tanrının huzuruna çıkabilmenin bir koşulu olması sebebiyle inancın bir gereği olarak yapıldığı da söylenebilir.

Karahanlılar dönemine gelinceye kadar Türklerin temizlik anlayışıyla ilgili aktardığımız bu genel bilgilerden sonra, çalışmamıza temel teşkil eden ve Türklerin idari, askeri, ekonomik, sosyal, kültürel yaşamlarına dair kapsamlı bilgiler veren *Kutadgu Bilig*, "temizlik" bağlamında incelenmiştir. Yapılan bu incelemenin sonunda eserde Türklerin temizlik anlayışını yansıtan ve temizlik anlamında kullanılan toplam 187 beyit tespit edilmiş olup tespit edilen bu beyitler ise, İnanç Bağlamında Temizlik, Fiziki Temizlik, Meslek Bağlamında Temizlik, Kişilik (Şahsiyet) Bağlamında Temizlik, Soy Bağlamında Temizlik, Temizlemek ve Güvenli Hâle Getirmek ve Ev Temizliği şeklinde kendi aralarında sınıflandırıldıktan sonra değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1.1 İnanç Bağlamında Temizlik

Türklerle Müslümanların temaslarına dair İnan; İslam ordularıyla ilk karşılaşan Türklerin, Buddha, Zerdüş, Mani ve kısmen de Nesturî-Hristiyan dinine mensup olduklarını, Arapların Semerkand ve Buhara'yı fethettikten sonra Büyük Türk Hakanlığı ordularıyla karşılaştıklarını ve o bölgedeki Türklerin Şamanist olduklarını dile getirir. Ayrıca Doğu Göktürk ordusunun İslamlar tarafından fethedilen Soğd ülkesine yani Semerkand ve çevresine girmeleri sonucu Araplarla uzun süre mücadelelerinin sürdüğünü söyler (1952, s. 19). Bu ilk temaslarla başlayan ilişkiler, daha sonra Türklerin kitleler hâlinde Müslüman olmalarının da önünü açar. Bir menkıbeye göre Karahanlı devletinin ilk Müslüman Hakanı Satuk Buğra Han zamanında rivayet olunur ki iki yüz bin çadır Türk halkı Müslüman olur (İnan, 1952, s. 10). Diğer pek çok unsurla birlikte bu etkileşimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkan *Kutadgu Bilig*, Türk-İslam

kültür, sanat ve fikir hayatının bir yansıması olarak Türk kültür tarihi içindeki yerini alır. Bu bağlamda incelediğimiz *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacib'in, temizlik kavramına yaklaşımının birçok beyitte - yeni kabul edilen dinin de etkisiyle- inanç merkezli olduğu görülür.

Yusuf Has Hacib;

3899 “bir ol bir katıksız karıksız arıg
yokug bar kılur ol kılur yok barıg (Arat, 2005, s. 680)”

şeklinde oluşturduğu beyitte, Tanrı'yı tek, temiz ve katıksız; yok olanı var eden ve var olanı yok eden olarak vasıflandırır. Bu sebeptendir ki yaratıcının temizliği ve saflığı, ona inananların da temiz ve saf olmalarını sağlar.

Yusuf Has Hacib;

2856 “arıghknı sevmiş-turur bir bayat
arıghlık bile er bulur edgü at (Arat, 2005, s. 528)”

5351 “kiming boğzı egni bar erse arıg
ardı anıngdın yazukı arıg (Arat, 2005, s. 896)”

şeklinde sıraladığı beyitlerin ilkinde (2856) temiz olmanın iyi bir ün kazanmadaki etkisini belirtilirken, Tanrı'nın temiz olmayı sevmesine vurgu yapar. İkinci beyitte (5351) ise; boğazı ve üstü başı temiz olanın bütün günahlarından arındığını söyler. Şen, bu beyitlerin ‘Temizlik imandandır’ hadisinden ilhamla ortaya çıktığını ve Yusuf Has Hacib'in kişinin bedenini, evini, yiyecek ve içeceklerini temiz tutmaları konusunda ısrarla durduğunu belirtir (2009, s. 363-364). Bu beyitlerin dışında *Kutadgu Bilig*'de temizlik; günahlardan arınma, temiz olma anlamının yanında inancın bir gereği olarak fiziki temizliği ifade edecek şekilde de kullanılır.

1.1.1 Günahlardan Arınma

“Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dini suç (Devellioğlu, 1997, s. 299)” olarak tanımlanan günah, insanın temiz kalabilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu bağlamda Yusuf Has Hacib'in;

1440 “yava kılma emdi bu kalmış kününg
özüngdın arıtgıl yazukung mününg (Arat, 2005, s. 320)”

3522 “apa uçmak içre yidi kör evin
arıngu kılndı bu dünya evin (Arat, 2005, s. 622)”

5351 “kiming boğzı egni bar erse arıg
ardı anıngdın yazukı arıg (Arat, 2005, s. 896)”

5352 “arıghk tilese arıtgıl boguz
arıtsa boguz boldı asgıng ögüz (Arat, 2005, s. 896)”

dediği bu beyitlerde, insanın boğazının (helal yollardan karnını doyurması) ve bedeninin temiz olması, günahlardan arınmanın bir yolu olarak belirtilir. Bu dünyada ömrün boşa geçirilmemesi gerekliliğini ve dünyanın bir arınma temizlenme yeri olduğu vurgusunu yapan Yusuf Has Hacib, temizlenmeyi, temiz olmayı günahlardan arınmakla eş tutar.

Yusuf Has Hacib’in inanç ve temizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu beyitlerinden ve Arat’ın yaptığı tespitten anlaşılıyor ki o, hem aydın hem de düşünür bir kişilik özelliği gösterir. Ayrıca Yusuf Has Hacib, yaşadığı dönem ve çevresinden tüm bilgileri edinmeye çalışan Arapça ve Farsçayı bilen, İslam dünyasını ilgilendiren, bilim ve edebiyattan haberdar olan, inanmış bir Müslüman olarak, Allah’a gönülden bağlılığı açıkça anlaşılan (2005, s. 26-29) bilge bir insandır. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib’in bu bakış açısı, yazdığı eserde hem içerik hem de şekil özellikleri olarak karşımıza çıkar.

Kutadgu Bilig’de dikkat çeken unsurlardan biri de Kur’an’da gördüğümüz ve “Ey Ademoğulları!⁴, Ey insanlar!⁵, Ey nebi! Ey resul! Sen ey peygamber!⁶ Ey iman edenler!⁷” şeklinde, muhataplarına seslenmek için kullanılan söz kalıplarının benzerlerinin bulunmasıdır.

- 4289 “*otunka katılma ay aslı arıg*
yüzüingnüng suvın iltge sindin arıg (Arat, 2005, s. 738)”
- 5364 “*bu taglar katında çıkar gevherig*
kazıp yetrümmezler sanga ay arıg (Arat, 2005, s. 898)”
- 6055 “*ol atçı turur kör atalıqlarıg*
atasız kılıglı ay kılkı arıg (Arat, 2005, s. 1002)”
- 3112 “*ay edgü törülüg arıg beg silig*
bayat birdi erdem sanga ög bilig (Arat, 2005, s. 564)”

beyitlerinde olduğu gibi Yusuf Has Hacib’in de muhataplarına seslenirken aynı söz kalıplarını kullandığı görülür. Onlara “ey temiz asıllı insan, temiz ruhlı insan, ey temiz kalpli insan, ey âdil, temiz ve halîm bey, ey doğası temiz, ey temiz yürekli” şeklinde hitap eder. Bu hitap kalıbı içinde insanın soy temizliğinden kalp temizliğine kadar birçok farklı özelliğine vurgu yapar. Yukarıda örneklerini verdiğimiz beyitlerin dışında benzer kullanımları 3824, 4221, 4407, 4413, 4446, 4638, 5032, 5234, 5812, 6124 ve 6505 numaralı beyitlerde de görmek mümkündür.

1.2 Fiziki Temizlik

Türklerde beden temizliği, kıyafet temizliği, yaşanılan veya ibadet edilen yerlerin temizliği konusu, İslamiyet öncesi dönemlerde de günlük hayatın bir parçasıdır. Yusuf Has Hacib de eserinde eski Türklerin yaşam tarzlarına, temizlik algılarına dair pek çok bilgiyi bizlere aktarır. Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han’ın İslamiyet’i kabul etmesi sonucunda Türkler arasında bu din, kendine geniş bir uygulama alanı bulur. Bu sayede, Müslüman bir bireyin hayatı boyunca uyması gereken temizlik kuralları (ibadet öncesi ve sonrası) geleneksel olarak uygulanan kuralların yanında yerini alır. Bu bağlamda, Kur’an-ı Kerim’in Maide Suresi 6. ayetinde⁸ temizlikle ilgili detaylı açıklamalar bulunur. Yine aynı ayette, namaza başlamadan önce yüzün, ellerin, başın, ayakların nasıl yıkanacağına dair bilgiler yer alır;

- 6222 “*yana koptı yundı tarandı arıg*

⁴ Ey Ademoğulları! (...) (A’râf Sûresi 26)

⁵ Ey insanlar! (...) (Bakara Sûresi 21)

⁶ Ey peygamber! (...) (Enfâl Suresi 64)

⁷ Ey iman edenler! (...) (Enfâl Sûresi 20)

⁸ “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). (...) Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz. Maide Suresi, 6. ayet (Karaman, 2006, s. 222-223).”

namaz kıldı virdin okıdı arıg (Arat, 2005, s. 1026)”

5351 *“kiming boğzı egni bar erse arıg*

arıdı anıngdın yazukı arıg (Arat, 2005, s. 896)”

Bu bilgilerden hareketle Yusuf Has Hacib’in ayrıca, kişinin abdest alarak namaz kılmak için temizlenmesiyle boğazının (helal yollardan karnını doyurması) ve bedeninin temiz olmasını günahlardan arınmanın bir şartı olarak görür.

1.3 Meslek Bağlamında Temizlik

Karahanlılar kendinden önceki Türklerin, çadır ve ahşap bina yapma hatasından ayrılarak binalarının birçoğunu kerpiçten ve taştan yapma külfetine katlanmışlardır. Böylece Kaşgar ve Balasagun’da kültür ve medeniyet merkezleri; saraylar ve saray geleneklerini inşa etmişlerdir (Banarlı, 2001, s. 219). İlk Müslüman Türk devleti Karahanlıların devlet teşkilatı içinde ayrı bir yere sahip olan saray, hükümdar ve ailesinin yaşadığı bir yer olmanın yanında devletin yönetildiği yerdir. Karahanlı sarayında vezir ve *has hâcib* gibi üst rütbeli kişilerden hizmetkârlara kadar farklı mesleklerden görevliler (kumandan, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçıbaşı, içkicibaşı, hizmetkâr) bulunurken bir de saray dışında halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik meslekler bulunur. Bu bağlamda Serkan Şen, Eski Türkçe metinlerini esas alarak hazırladığı doktora tezinde 191 meslek tespit eder, tespit ettiği bu meslekleri de serbest ve devlet katında yapılan meslekler olarak sınıflandırır (2007, s. 329). Çalışmamızda ise Balasagunlu Yusuf’un, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde temizlik kavramıyla ilişkilendirilen meslekler ön plana çıkarılır.

Aşağıdaki tabloda temiz olma hâliyle ilişkilendirilen meslekler verilmiştir.

Vezir	Hacib	Kadı	Kâtip	Aşçıbaşı	Aşçı	İçkici başı	Saki
2190	2440	5329	2729	2828	2846	2903	4047
2237	2444			2843	2855	2917	
	2461			2845	2857	2920	
					2903		

Tablo 2. Temizliğin esas olduğu meslekler.

1.3.1 Vezir

Karahanlı saray teşkilatı içinde hükümdardan sonra gelen en yüksek makam vezirlik makamıdır. Vezir, hükümdarın vekili olarak oldukça geniş tutulan bir görev tanımı içinde devlet işlerini yürütür. Özaydın, vezirin yerine getirmekle sorumlu olduğu görevleri: Ülkenin dirlik ve düzenini sağlamak, ülkede insanların huzur içinde yaşamasını sağlamak, ülke sınırlarını genişletmek, devletin hazinesini daha zengin hale getirmek, devlet için çalışanlara iyi davranmak ve de onların devletlerine sadakatle hizmet etmelerini sağlamak olarak sıralar (2013, s. 82). Bu kadar önemli işleri yapacak olan vezir, özel yetenek ve kişilik özelliklerine sahip biri olmalıdır. Bunun için de Yusuf Has Hacib, Ögdilmiş’in ağzından vezir olacak kişinin tüm özellikleri sıralar. Vezirin, akıllı, bilgili, yakışıksız işlerden uzak duran, tok gözlü, vefalı, hesap bilen ve adil olmasının yanında hem fiziki, bakımdan hem de kişilik ve soy bakımından temiz olması gerekir.

2190 *“sakınuk kerek din idisi arıg*

- imin bolsa il budnı andın arıg (Arat, 2005, s. 434)”
- 2194 “urugsuz kişiler arıgsız bolur
arıgsız vezirka yarıgsız bolur (Arat, 2005, s. 434)”
- 2195 “vefalıg bolur bu uruğluk kişi
cefacı bolur ol arıgsız kişi (Arat, 2005, s. 434)”
- 2198 “arıgsız kılınçı vefasız cefa
neçe me yitürse şeker hem yilig (Arat, 2005, s. 434)”

Yukarıda sıralanan beyitlerde vezirin imanlı, takva sahibi, temiz olması özellikle vurgulanır. Böylece Balasagunlu Yusuf, yukarıda saydığı tüm bu özelliklerle ideal vezir kimliğini ortaya koyar.

1.3.2 Hacib

Karahanlı Devleti'nde 'hacib', yöneticilerin yönetilenlerle ilişkilerini düzenlemekle görevlidir. Karahanlı devlet teşkilatı sıralamasında vezirden sonra gelen hacib, hükümdarın gören gözüdür. Devlet ve saray görevlilerinden herhangi biri bir istekte bulunacağı zaman onu ilk önce hacib kabul eder, yüksek rütbeli (hazinedar, kâtip) memurlardan elbiseci ve ayakkabıcı gibi zanaatkârlara kadar herkesi dinler, özellikle de fakir, dul, öksüz ve yetimlerin istek ve şikâyetlerini hükümdara arz eder (Taneri, 2013, s. 509).

Balasagunlu Yusuf, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde, bey, vezir ve kumandanın nasıl olması gerektiğini anlattıktan sonra 31. bölümde “ulu hacib”in özelliklerine değinir. Aşağıda verilen beyitlerde temiz olmanın da iyi bir “ulu hacib” olmaya katkılarından bahseder.

- 2437 “tüp aslı kerek edgü edgü kılkı ongay
tutulsa budunka togursa kün ay (Arat, 2005, s. 468)”
- 2440 “kılınçı ongay bolsa tengler söz ök
sözüg tengler erning işi ked süzük (Arat, 2005, s. 468)”
- 2444 “uwutlug silig bolsa kılkı tüzün
kelir andın edgü kılınçın sözün (Arat, 2005, s. 470)”
- 2461 “sakınuk kerek din idisi arıg
arıg bolsa kılkı kılınçı arıg (Arat, 2005, s. 472)”

Devlet yönetiminde vezirden sonra gelen ve hükümdarın akıl danıştığı “ulu hacib”, soyunun temizliği, sözlerini tartarak söylemesi, işinde temiz olması, temiz ve nazik davranması, iyi huylu olması, takva sahibi olması ve dindar olması gibi birtakım özellikleriyle diğer yöneticilerden ayrılır.

1.3.3 Kadı

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'in 71. bölümünde, Ogdurmuş'ın ağzından hükümdara seslenip bahsettiği üç iş için seçkin kişileri bulup onlara bu işleri vermesini söyler. Bunlardan birinin kadı, ikincisinin hükümdara vekalet eden kişi, üçüncüsünün de vezir olduğunu söyler (Arat, 1988, s. 383). Bu sözlerden, devlet yönetiminin en hassas görevlerini, kadı, hükümdar vekili ve vezirin yaptığı anlaşılır. Karahanlı devlet yönetiminde, “hükümdarlar, yanlarında kadılar ve âlimler bulunduğu hâlde isterlerse re'sen mahkemeyi idare edebilecekleri gibi mahkemeyi idare ve hüküm verme yetkisini,

mezâlim mahkemesi için tayin ettikleri kadıya bırakabilirlerdi (Genç, 1981, s. 265).” Bu mahkemelerde kadının, hükümdar adına yetki kullanacak kadar geniş yetkilere donatıldığı görülür.

Yusuf Has Hacib, kadıda olması gereken özelliklerden bahsederken;

5329 “*bularda biri kazı yinçge arıg*
sakinuk kerek tegse halkka asıg (Arat, 2005, s. 894)”

’kadı’nın, takva sahibi olmasının yanında temizliğinin de önemli olduğunun altı çizer.

1.3.4 Kâtip

Yusuf Has Hacib, kâtibin nasıl olması gerektiği ile ilgili düşüncelerini 34. bölümde sıralarken, bey’in işine yarayacak olan üç türlü insanı şöyle tarif eder: “*Biri bilgili akıllı ve hâkim kimse, biri kendine sırlar tevdi edilen kâtip, üçüncüsü cesur, merd pek yürekli yiğittir; düşmana ve kurda karşı böyle bir yiğit lazımdır* (Arat, 1988, s. 200).” Bey’in işine yarayacak bu üç isimden biri olan kâtip; bilgili, sır tutabilen, belagati ve yazısı güzel olan, gözü tok, canını malını bey’ine feda eden vd. birtakım özelliklere sahip olmalıdır.

2729 “*bor içmez kerek bolsa kılkı arıg*
yaragsız kılınçig yıratsa arıg (Arat, 2005, s. 512)”

Bu beyitte, kâtibin temiz bir tabiata sahip olmasının yanında içki içmemesi gerektiği de vurgulanır.

1.3.5 Aşçıbaşı

Karahanlı hükümdarının sarayında mutfağı idare eden kişi “aşbaşı” yani aşçıbaşıdır. Aşçıbaşı bizzat hükümdarın, devlet erkanının ve hükümdar ailesinin yemeklerini yapan ve ayrıca saraydaki sofraların hazırlanmasından sorumlu olan kişidir. Bu kadar önemli bir iş, beraberinde de birtakım sorumlulukları getirmektedir. Yusuf Has Hacib, “*Bey için her türlü tehlike boğazdan gelir* (Arat, 2005, s. 527)”, diyerek hükümdarın güvenliğinin aşçıbaşının da sorumluluğunda olduğunu dile getirir. Çünkü devir, hükümdarlara yapılan suikastların çoğunun yiyecek/içeceklere katılan zehirlerle yapıldığı bir devirdir. Nitekim Karahanlı Döneminin önemli ismi Kaşgarlı Mahmut’un ailesi de bu yolla öldürülmüştür. Bu sebeple aşçıbaşının sadece temiz olması ve iyi yemek yapması yetmez, onun aynı zamanda güvenilir ve sadık kişilerden seçilmiş olması gerekir.

Yusuf Has Hacib, “Ögdülmiş Hükümdara Aşçıbaşının Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler” başlığı altında, aşçıbaşında olması gereken özellikleri hükümdara aktarır. Ögdülmiş’in bu beyitlerde tasvir etmeye çalıştığı aşçıbaşı: Temiz ruhlu seçkin, dürüst, doğru, şefkatli ve işine gönülden bağlı, canını ve başını bey’ine feda edebilecek, yeme içmede bey’ini tehlikeye düşürmeyecek, eski ve emektar bir hizmetkâr olan ve yemeği zamanında hazırlayan, aç gözlü olmayan, kıyafeti ve yüzü güzel olan, saç ve sakalı düzgün, yakışıklı, beyine sadık ve haya sahibi olan biridir.

Balasağunlu Yusuf, bir aşçıbaşında olması gereken özellikleri sıralarken, onun temiz olmasına ayrı bir vurgu yapar.

2845 “*arıg boldı begler tadusı özi*
arıg bolmasa aş kaçan yir kozi (Arat, 2005, s. 528)”

- 2846 “arığ bolsa aşçı arığ aş birür
arığ bolsa aş suv seve ked yilür (Arat, 2005, s. 528)”
- 2855 “bu körklüg kişi közke körnür arığ
arığ bolmasa aş boguzka karığ (Arat, 2005, s. 528)”
- 2857 “arıghknı barça kişiler tiler
arığ bolsa aş suv kişi arzular (Arat, 2005, s. 530)”

2828, 2843 numaralı beyitlere ek olarak yukarıda verilen beyitlerde aşçıbaşının yüzünün ve kıyafetinin, ay gibi parlak olması gerektiği ifade edilir. Temiz olmayan yemek iştahla yenilmez, eğer aşçı temizse temiz yemek verir ve o yemek sevilerek yenilir. Temiz olmayan yemek insanın boğazında kalır, temizliği bütün insanlar ister, temiz olmayanları yemekten uzak tutmalı, temiz olmayan insanın işi de temiz değildir, temiz olmayan küstah kimse verdiği sözden döner. Temizlikle ilişkilendirilen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere konu sadece fiziki temizlik değildir. Temizlik aynı zamanda şahsiyetin de göstergesidir.

1.3.6 İçkicibaşı

“Ögdülmiş, Hükümdara İçkicibaşının Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler” başlığı altında içkicibaşının özellikleri 65 beyitte aktarılır. Bu beyitlerde içkicibaşının özellikleri sıralanır ve böylece hükümdarın, içkicibaşını seçmesine yarayacak bilgiler verilir. İçkicibaşının yaptığı işi anlayabilmek için öncelikle “içki” ile neyin kastedildiğinin bilinmesi gerekir. “*Türk mutfağında besinlerden elde edilen ve özelliğine göre çeşitli besin maddeleri ilavesiyle hazırlanan sıvılara içki denir. Orta Asya’da kırmızı, hoşaf, şıralar, daha sonra da çeşitli şerbetler ve şuruplar hem sofralarda hem ziyafetlerde yer almıştır* (Sürücüoğlu vd. 2005, s. 2067).” Hükümdarın içecek ve bazı ilaçlarını yapan içkicibaşının özelliklerinden bazıları şöyledir: Nefsine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmalı, güvenilir, doğru, sadık, gözü ve gönlü tok, tabiatı da atılan ok gibi olmalıdır. Bu özellikler içkicibaşının kişilik özellikleridir. Onun mesleki yeterliliğini gösteren özellikleri ise: Her türlü otları hazır bulundurması, hazım, kuvvet veya müshil ilacı hazırlaması, onun elinden yenilen, yalanan veya içilen arzu edilen her türlü ilacın kendinde bulunması olarak sıralanır.

Kuru veya yaş meyve, içki veya şarap, bunlar hükümdarın boğazına girdiği için hükümdarın güvenliği adına içkicibaşı, içkiyi bizzat kendi eliyle karıştırmalı, kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalıdır. Aynı şekilde kuru, yaş meyve veya gül balı, gül şurubu bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.

Kutadgu Bilig’de, tüm bu özelliklere sahip olan içkicibaşının bir özelliğine daha dikkat çekilmektedir. O da temizliğidir. İçkicibaşının temiz olmasının vurgulandığı beyitler ise şunlardır:

- 2903 “yigü içgü katmış kamug otlarığ
öz elgi bile katsa tutsa arığ (Arat, 2005, s. 536)”
- 2917 “sakalsız kerek bu idişçi arığ
küdezilse içgüde kıl tü yamıg (Arat, 2005, s. 538)”
- 2920 “idişçi arığ bolsa körklüg yüzi
anıngdın singer içse içgü kozi (Arat, 2005, s. 538)”

Bu beyitlerde içkicibaşı, içkiye bütün otları kendi eliyle katmalı ve temizliğine dikkat etmelidir. İçkicibaşı, temiz aynı zamanda güler yüzlü olursa içki iştahla içilir. İçkicinin işini yaparken diğer mesleklerden farklı olarak Yusuf Has Hacib, “İçkinin kıl, tüy ve çer çöpten korunması için, içkici sakalsız ve temiz bir insan olmalıdır.” diyerek içkicibaşının fiziksel özelliklerini de tarif etmiştir.

1.4 Kişilik Bağlamında Temizlik

Türkçe Sözlük'te, kişilik: “Bir kimseye özgü belirgin özellik; manevi ve ruhî niteliklerinin bütünü, şahsiyet (Parlatır, 1998, s. 1331)” olarak tanımlanır. *Kutadgu Bilig*'de kişilik özelliği olarak kullanılan “iyi olmak”, “insanlar hakkında kötü düşünmemek”, “yaradılışı itibarıyla kötülüklerden uzak olmak” da “temiz” kavramıyla karşılanır.

- 3063 “inançhg bagırsak bütün sen silig
könilik bile sen kötürdüng elig (Arat, 2005, s. 558)”
- 5520 “biliglig ukuşluğ er erse silig
ağırta tegür neng uzatgıl elig (Arat, 2005, s. 922)”
- 3687 “ne edgü bilig birdi bilgi bedük
sevitmiş sevüglerke köngli süzük (Arat, 2005, s. 648)”
- 4464 “yime yakşı aymış biliglig süzük
budunka bagırsak ne köngli tüzük (Arat, 2005, s. 766)”

Arat'a göre *Kutadgu Bilig*'in esasını oluşturan “*olgun insan* (2005, s. 26)” kavramı eser boyunca Yusuf Has Hacib tarafından farklı bağlamlarda ortaya koyulur. Eserde, “olgun insanın” kişilik özellikleri “güvenilir, içten bağlı doğru ve temiz”, “bilgili, akıllı ve temiz kalpli”, “derin bir bilgiye sahip”, “gönlü temiz”, “doğası temiz” olarak tanımlanır ve bu tanımlamaların hepsindeki temizlik vurgusu dikkat çeker.

1.5 Soy Bağlamında Temizlik

Kutadgu Bilig'de temizlikle ilişkilendirilen bir başka unsur da “bir atadan gelen kimselerin topluluğu, sülâle (Parlatır vd. 1998, s. 2016)” olarak tanımlanan “soy”un temizliğidir. Bir kişinin soyunun belli ve temiz olması onun birçok konuda tercih edilmesinin sebebidir. İnsanların soylarını devam ettirebilmeleri için yaptıkları evliliklerde eş seçimi çok önemlidir. *Kutadgu Bilig*'de evliliğin nasıl yapılması gerektiğine dair birçok bilgi bulunur.

- 4476 “köki edgü bolsun uruğ hem tarıg
uvutluğ sakınuk tilegil arıg (Arat, 2005, s. 768)”

Bu beyitte evlenilecek kişinin soyu sopy ve ailesinin temiz olmasına dikkat çekilir.

Türk kültür ve sosyal hayatında kadının önemli bir yeri vardır. Tarihi süreç içinde Türkler yaşam pratiklerine bağlı olarak hayatın her aşamasında kadına verdikleri önemi göstermişlerdir. Sadece *Kutadgu Bilig*'de değil aynı yüzyılda yazılan ve dönemin algısını yansıtan *Dede Korkut Kitabı*'nın mukaddime/giriş bölümünde kadınlar dört başlık altında sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada üç kadın tipi, olumsuz özellikleriyle ön plana çıkarken (solduran sopy, dolduran top, ne kadar söylesen bayağı) *Dede Korkut*'un “Evin dayağı” olarak isimlendirdiği kadın, övülen ve eş olarak tavsiye edilen kadın tipidir. “Evin dayağı” olarak isimlendirilen kadın: “*Kırdan yabandan eve bir misafir gelse, kocası evde*

olmasa, o onu yedirir iirir, ağırlar, azizler gönderir. O, Ayşe Fatıma soyundandır hanım, onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin (Ergin, 2003, s. 18)” denilerek övülür ve onun soyu da dolaylı yollardan peygambere dayandırılır.

- 1159 “atı erdi ögdülmiş aslı arıg
yüzi körklüg erdi me kılkı arıg (Arat, 2005, s. 275”
1985 “sakınuk kerek beg ne kılkı arıg
arıglık tiler tutçı urgı arıg (Arat, 2005, s. 404)”

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere devlet yöneticisinden sıradan bir insana kadar herhangi bir konuda doğru kişi seçilmek isteniyorsa onun aslına/soyuna bakmak gerekir.

Yusuf Has Hacib;

- 5767 “kiming aslı bolsa atadın arıg
anınğdın kelir edgü ilke asıg (Arat, 2005, s. 958)”

beytinde memlekete hayırlı bir insan olabilmenin kıstasını “soyun babadan temiz olmasına” bağlar.

1.6 Temizlemek Güvenli Hâle Getirmek

Türkçe Sözlük’e göre “temizlemek” sözcüğü “Sakıncalı, pürüzlü bir işi olumlu sonuçlandırmak (Parlatır vd. 1998, s. 2186)” anlamına gelir. *Kutadgu Bilig’de* arıt ve arıtgıl sözcükleri bu anlamda kullanılmıştır.

Yusuf Has Hacib’in, Memleketi Düzenlemenin Usulünü anlattığı bölümde tespit ettiğimiz beyitlerde;

- 5505 “isiz bolma isiz isizke yorit
isizlerni barça ilingdin arıt (Arat, 2005, s. 920)”
5546 “uluş kend içinde sen ogrıg arıt
ümeg arkısıg yolda imin yorit (Arat, 2005, s. 926)”
5547 “i ilde kötürgil budun küçlerin
taşurtın arıtgıl karakçı barn (Arat, 2005, s. 926)”
5577 “üçüni imin tut kamug yollarıg
karakçıg sekerig arıtgıl arıg (Arat, 2005, s. 930)”

memleketi karışıklığın, olmadığı, huzurun olduğu bir yere dönüştürmenin gerektiği, bunun da ülkeyi, “haydutlardan, kötülerden, hırsızlardan” temizlemekle mümkün olduğu dile getirilir.

1.7 Ev Temizliğı

Bir kimsenin veya bir ailenin içinde yaşadığı yer, konut olarak tanımlanan ev (Parlatır vd. 1998, s. 743), insanların hayatının en önemli parçasıdır. Yusuf Has Hacib, eserinin “Hizmetilere Nasıl Davranacağımı Anlatır” bölümünde;

- 4536 “eving barkıngı ked arıg tut silig
sanga kelge devlet akı king elig” (Arat, 2005, s. 778)

diyerek temizliğin önemine vurgu yapar. Aile mahremiyeti içinde anne, baba ve çocuklarından oluşan aile bireylerinin toplu halde yaşadıkları, barınma, uyuma, dinlenme, beslenme gibi gündelik ihtiyaçlarını karşıladıkları bu mekânların (evlerin) temiz olması, temiz tutulması önemlidir. Bu sebeptendir ki Yusuf Has Hacib, kendi içinde hiyerarşik bir yapısı ve kuralları olan ailenin mutluluğunun, yaşanılan evin temiz tutulmasıyla mümkün olacağını söyler.

Sonuç

Kutadgu Bilig'de temizlik ve onunla bağıntılı kavram iki eksende şekillenir. Bunlardan ilki temizliğin fiziki boyutuyla ilgilidir. Bu bağlamda kişinin el, yüz, beden, kıyafet, ev temizliği üzerinde durulurken diğer yandan kavramın altında yatan manevi temizlik üzerinde de durulduğu görülür. Manevi temizliği ifade etmek için kullanılan kelimelerin günahlardan arınma, kişiliğin temiz olması, bir yeri güvenli hâle getirme, soyun temiz olması anlamlarında kullanılır. Ayrıca kelime bireysel bir fonksiyon kazanarak ince, nazik, tatlı dilli olma anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır.

Temizlik, *Kutadgu Bilig*'in geneline yayılmış bir kavramdır. Eser boyunca farklı bağlamlarda temizlikten bahsedilir; fakat bu temizliğin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmez. Kişisel ve mekânsal temizlikle ilgili bilgilerin aktarıldığı beyitlerde bu temizliğin ne ile ne şekilde yapılacağı üzerinde durulmaz, sadece temiz olma bir durum ve/veya eylem olarak övülür.

İslamiyet ve İslamiyet'in Türk kültüründeki yeri söz konusunda olduğunda temizlik kavramı kaçınılmaz olarak dönem eserlerine girer. *Kutadgu Bilig*'de din ve temizlik kavramları için yazılan beyitlerde kavramın yine iki yönü ön plana çıkar. Beden temizliğinin yanında daha çok manevi temizlik ön plana çıkarılır. Yusuf Has Hacib, temiz olmayı inançla ilişkilendirdiği beyitlerinde; "Tanrı temizliği sever", "Temizlik istersen, boğazından geçen helâl lokma olsun" vd. Tanrı, cennet, haram/helal, gibi dinî terimleri kullanmak suretiyle temizlik ile inanç arasındaki bağı eserine yansıtır.

Kutadgu Bilig'de saray ve saray dışında icra edilen pek çok mesleğin temizlikle ilişkilendirildiği görülür. Özellikle beden temizliğinin esas olduğu içkicibaşı, aşçıbaşı, aşçı ve saki gibi mesleklerde kişinin beden temizliği üzerinde detaylı bir şekilde durulur. Ancak kâtip, kadı, hacib ve vezir gibi devlet yönetiminde yer alan meslekler söz konusu olduğunda bireysel temizliğin yanı sıra kişinin ahlakı, insanlığı ve haramdan uzak kalışı temizlik kavramıyla ilişkilendirilir. Yusuf Has Hacib, o mesleği icra edenlerin kişilik özelliklerinden başlayıp işlerinin gerektirdiği temizlik şartlarını sıralar.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1988). Yusuf Has Hacib. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2005). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Banarlı, N. S. (2001). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: MEB Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergüzel, M. M. (2010). Temizlik ve Muadili Kavramların Tarihî Metinlerden Günümüze Kullanım Değerleri Üzerine. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* (II), s. 61-85.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (4), s. 19-30.

- Kaçalin, M. (2002). Kutadgu Bilig. İslam Ansiklopedisi. C. 26. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 478-480.
- Kafesoğlu, İ. (2021). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karaman H.- vd., (2006). Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin. Ankara: TDK Yayınları.
- Özaydın, A. (2013). Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#2-musliman-turk-devletlerinde-vezirlik>, [Erişim tarihi: 04.01.2024].
- Parlatır, İ.- vd. (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sürücüoğlu M. S.- vd. (2005). Yusuf Has Hacib’in Türk Beslenme Kültürüne Etkileri. 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV, s. 2061-2074.
- Şen, S. (2007). Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun.
- Şen, S. (2009). Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Temizlik Kavramı. Temizlik Kitabı içinde (s. 363-378). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Taneri, A. (1996). Hâcib. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacib>, [Erişim tarihi: 04.01.2024].
- Yusuf Has Hacib (2010). Kutadgu Bilig. (çev. A. Çakan,.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yüksekkaya, G. S. (2016). Kutadgu Bilig’in Tenkitli Metni Üzerine Notlar I, (s. 52-62). (ed. G. S. Yüksekaya). Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.